

Nemzeti történelem kronológiában elbeszélve

Az új magyar történelmi kronológia
szakmai programvázlata

I. A KRONOLÓGIA TÁRGYA • A teljesség igénye • Magyarok és együtt élő népek • Természeti és épített környezet (szállásterület) • Időhatárok • Földrajzi határok

II. A KRONOLÓGIA TEMATIKÁJA • Intézmények, gazdaság, művelődés, természet • A működőképesség, a mindennapiság • Részdiszciplínák eredményeinek szintézise

III. A KRONOLÓGIA MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI • „Esemény-” és „folyamattények” • „Helyileg” vagy „országosan” érvényes? • Mikrotörténelmi irodalom

IV. A SZÓCIKKEK TARTALMA

V. KIEGÉSZÍTŐ ADATSOROK

VI. OKADATOLT TÖRTÉNELEMÁBRÁZOLÁS: KÖNYVBEN, INTERNETEN

A „történelmi kronológia” a történetírás egyik műfaja. A monográfia, tanulmány, forrásközlés, történelmi esszé mellett mindig is a szaktörténetírás megbecsült műfaja volt. Adatokat, információkat közöl időrendi sorrendben. Ezért is nem a széles közönség vagy a kutatótársak ún. szórakoztató olvasmánya, hanem „kézikönyv”. Amelyet adatok pontosítása – elsősorban a történelmi *időpontjának, helyének* pontosítása – végeztünk kézbe. A kronológia tárgya lehet éppen úgy a *meztörténelmi történelem egésze*, mint egy monográfiának, egy forrásközlésnek. De éppúgy lehet tárgya a történelem egyik jelenségsorozata: a politikai élet, a gazdaság, a társadalom, a művelődés vagy éppen a természet (növény-, állatvilág, föld) történelme.

*A szaktörténet-
írás műfaja*

2001. augusztus 15. A História Szerkesztősége megpályázta az új magyar történelmi kronológia elkészítésének lehetőségét a Széchenyi-programban. A fentebbi szöveg ennek tartalmi-koncepcionális vázlatát. (Valójában az 1993 szeptemberében tervezett történelmi kronológia programjának átdolgozott változata. 1993-ban a kronológia munkálatai megszakadtak *A magyarok krónikája*, majd az akadémiai elnökség miatt.)

Írásban, képből, hangszalagon Az információ hordozója (éppúgy, mint a monográfiáé, forráskiadványé) lehet az *írásbeliség, a vizualitás* (álló- és mozgókép) vagy a szóbeliség (oralitás). Kronológia a jövőben készülni fog feltehetően képeskönyvben, mozgófilmen, hangszalagon vagy CD-ROM-on is. Hiszen ezek az új ismerethordozók kikövetelik maguknak az új történettudományos műfajokat is.*

I. A KRONOLÓGIA TÁRGYA

A TELJESSÉG IGÉNYE

Az új magyar történeti kronológia arra vállalkozik, hogy a történelmet lehető teljességében mutassa be.

Eddigi tematikák A történeti kronológiák *eddig* elsősorban a politikára, a hadi életre, a felfedezésekre (a technikából, a kultúrából), valamint a „nagy emberek” életadataira összpontosítottak. A műfajból is ered ez a tematikai irányultság, hiszen a hagyományos történeti kronológia dátumot, helymegnevezést és neveket tartalmaz. Az időponthoz köthető információk pedig elsősorban ezen témakörökben állnak rendelkezésünkre.

Környezetformáló ember Az új történeti kronológia arra tesz kísérletet, hogy az ember környezetformáló tevékenységének teljességét állítsa központba, a „hagyományos adatok” mellett. (Mind a természeti és emberi környezetet, mind az épített környezetet formáló tevékenységét.)

MAGYAROK ÉS EGYÜTT ÉLŐ NÉPEK

Minden itt élt embercsoport A kronológia a *magyarságról* és a velük egy *államigazgatási határok* között élő *nem magyar népekről* szól. Beszél a magyarokról és a velük jött népekről, akik itt a Kárpát-medencében Kr. u. 900 körül megjelentek, és beszél azokról, akiket itt találtak, akikkel közösen területigazgatási szervezetet (államot) alapítottak. És beszél azokról, akik azután (az évezred során) ide érkeztek. A kronológia tárgya tehát minden embercsoport, egyén, aki itt részt vett a közösség önfenntartásában, a közösségi szervezet építésében, a helyi természeti környezet alakításában. Különböző nemzethez, különböző hitfelekezethez tartozó és különböző szociális-társadalmi rendbe tagozódó emberek.

2000. szeptember 10. „A történeti ábrázolás új műfaja és a történeti forrástan megújítása”.

TERMÉSZETI ÉS ÉPÍTETT KÖRNYEZET (SZÁLLÁSTERÜLET)

Tárgya munkánknak az ember mindenkori *természeti és épített környezete*. A *természettörténet* kutatását a történettudomány új és fejlődő irányának tartjuk.* Ezért is tárgyaljuk a magyarság mindenkori szállásterületének – mind a keleti sztyeppék, mind a Kárpát-medence – természeti viszonyait. A természeti környezet, a föld, az éghajlat, a vízviszonyok meghatározták, befolyásolták évezredek át – igaz, változó erővel – az önújratermelés feltételeit: élelmezést, termelést, öltözködést, munkamegosztást, sőt a közösségi élet (akár a hadviselés) ritmusát is. És ugyanakkor e nép – ahogy minden más nép – az élelem megszerzése, termelése, az életminőség fokozatos javítása közben beavatkozott a természet rendjébe. Egy volt a *természet egészét alakító tényezők közül*, s fokozatosan – ahogy más népek is – az egyik legerősebb természetformáló erővé lépett elő. Mivel az embert általában a természet részeként kívánjuk tárgyalni, bemutatjuk a *velünk élő mindenkori növény- és állatvilágot is*.

*Természet-
történeti
kutatások*

*Velünk élő
állat- és
növényvilág*

Ez a kronológia kiemelt figyelemmel tárgyalja az épített környezetet. Részben a létrehozott köznapi élet tárgyi kultúráját: a termőföld, a víz, az erdő, a környezet haszonra fogásának *eszközeit*, az utakat, az épületeket, a természet kihasználására, illetve megóvására épített *műtárgyakat*. Ezek mutatják is az ember természetátalakító, -hasznosító vagy a természet önpusztítását megakadályozó törekvését és az ember, talán nem szándékolta, rombolásait is.

*Eszközök,
műtárgyak*

IDŐHATÁROK

A kronológia természetesen, a magyar történetírás (és történeti kronológiák) hagyományait követve, tárgyalja a honfoglaló magyarok „előtörténelmét” is: ameddig mai tudásunk alapján megtehetjük, nyomon követjük a magyarok őstörténelmét az ázsiai részkontinensen. És – ugyancsak hagyományosan – tárgyalja a Kárpát-medencében a magyarok megtelepedése előtt itt élt népeket.

*Az elő-
történelemtől
máig*

FÖLDRAJZI HATÁROK

A kronológia tárgya elsősorban a magyarság és a vele egy igazgatási egységben élő emberek történelme. A történések *földrajzi határai* a mindenkori *államhatárok*. De az eddigieknél nagyobb arányban mutat-

*A mindenkori
államhatárok*

* 1999. augusztus 18. „A történetkutatás új terepnuma: természettörténelem”.

juk be az itt élők „külföldi” kapcsolatait, világtörténelmi környezetét. Mindenekelőtt a velünk *szomszédos területekre*, az ott élő népekre összpontosítunk. Hogy a helyi történéseket az olvasó a környező népekkel hasonlíthassa, illetve *világtörténelmi mércével* minősíthesse.

Határokon túli magyarok A kronológiában helyet kapó adatok földrajzi határa tehát elsősorban *a mindenkori magyar állam*. De: az új történelmi kronológia tárgya nem az állam, nem is csak az állampolgári közösség, hanem *a nemzeti közösség történelme* is. Mi nem csak azon magyarok történelmét tárgyaljuk, akik a Kárpát-medencei magyar állam területén éltek vagy élnek. Ezért az új történelmi kronológia a magyar történelem szerves részének tekinti *a mindenkori magyar állam határain kívül élt magyarok* (magukat magyarnak valló emberek) történelmét. Mind a jelenlegi határokon kívülre rekedt, mind a világ távoli részeibe szóródott emigráns magyarok történelmét.

II. A KRONOLÓGIA TEMATIKÁJA

Életjelenségek összessége Az új magyar történelmi kronológia tárgyából következik (az emberi és természeti környezet teljessége), hogy tematikájában szakítani kíván az eddigi kronológiák hagyományos állam-, ezen belül is politikatörténelmi egyoldalúságával. A tematika: a közösség milyen *életjelenségeit* emelem ki, és a közösség életét milyen keretekben írom le.

INTÉZMÉNYEK, GAZDASÁG, MŰVELŐDÉS, TERMÉSZET

Termelés, kereskedelem, technika, kultúra Az új történelmi kronológia „teljességigényéből” következik, hogy kiterjeszkedni kívánunk a közösségi élet egészére. Bemutatni kívánjuk *az államszervezet mellett a termelés, a kereskedelem, a technika, a kultúra, a természeti környezet történéseit*. Teljességre törekszünk tehát a tematikában. Ahogy erre a történetírás a történelmi monográfiákban az elmúlt évszázadban újra és újra kísérletet tett. (Ezért ezen tematika részletezésétől most eltekintünk.) A kronológiák azonban erre a tematikai teljességre eddig nem vállalkoztak. Sem itthon, sem külföldön. (Ezek módszertani nehézségeire később még visszatérünk.)

A történés „hogyan”-ja A teljesség igényéből következik, hogy a közösségi életnek a *dinamizmusát, működését* is bemutassuk. Legalábbis megkíséreljük. A történések „hogyanját” is jellemezni kívánjuk. Ezt úgy tartjuk megvalósíthatónak, ha egyrészt a közösségi életet – annak intézményeit, életmódját – *mindennapiságában* mutatjuk meg, másrészt kiterjeszkedünk az intézmények, a kultúra, a gazdálkodás *közép- és alsó szintjeire*.

A MŰKÖDŐKÉPESSÉG, A MINDENNAPISÁG

A kronológia – ugyanúgy, mint minden más történetírói termék – nem mentes a történetírói értékítélettől. Az adatbázison belül egyes tematikák kiemelésével, az adatok csoportosításával szinte ugyanúgy elmondhatjuk értékítéletünket a történelmi tényezők fontossági sorrendjéről, mint egy monográfia szerzője. Tematikai súlypontozásunk tükrözi tehát értékítéleteinket is a magyarság életében szerepet játszott tényezőkről. Mi úgy látjuk: a magyarság megmaradása azért volt lehetséges Európa ezen konfliktusokkal telt ütközőpontján, mert az állam- és társadalomszerkezet közép- és alsó szintjein a közösségmegtartó intézmények folyamatosan működtek, és ezek az intézmények mozgósítani tudták a társadalom önfenntartó erejét. Például az elmúlt ezer esztendőben az államélet felső szintjén működő erők többször gyengének bizonyultak ahhoz, hogy a szállásterületet a külföldi hatalmaktól megvédjék. A szállásterületet ennek következtében katonai megszállások pusztították, a külhatalmak a politika csúcsain nemegyszer zsákutcás rendszereket erőltettek ránk. De a közép- és alsó szintű igazgatás óvta a lokális életkereteket, autonómiákat, s ezzel védte a családi életet, a szaporodás lehetőségét, a termelés, a közművelődés kereteit. Megtartotta és működtette a hitéletet, a birtok- és egyházszerkezetet, őrizte a szokásrendet. És fejlesztette a közösség érintkezési kultúráját, a nyelvet. (Ezt az értékrendet a jelenre nézve is megfontolandónak tartjuk.)

*Értékítélet:
fontossági
sorrend*

*Közösség-
megtartó
intézmények*

*Zsákutcás
rendszerek*

Vegyünk szemügyre egy konkrét tematikát, az igazgatás történelmét!

Elfogadjuk, hogy az elmúlt ezer év fontos közösségmegtartó erői az igazgatási (politikai) intézmények voltak. A magyarság és a velük élő nem magyar népek fizikai megmaradásának is egyik biztosítója volt a mindennapi életüket keretbe foglaló adminisztráció. Idesoroljuk az állami intézményrendszert (megye, község), amely adta a kereteket a békés napi élethez, szolgáltatva a közbiztonságot (kisközösségi fórumok, házasság, utódnevelés, kulturális élet, szórakozás stb.). Továbbá az egyházi intézményeket (plébánia, egyházközség, országos egyházszerkezet), amelyek a hit- és szellemi életen túl szintén a családi élet, az anyakönyvezés, az oktatás alapintézményei voltak és részben maradtak máig. De e tematikához tartoznak a termelés intézményes keretei: a földbirtok és az ipari üzemek, a kereskedelem szervezete, valamint a civil szervezetek, autonómiák.

*Politikai
intézmények*

*Egyház
és termelés*

A közösségi élet és a politika bemutatásában természetesen szólunk majd az államélet vezetésében (a királyi udvarban, illetve kormányban vagy az országgyűlésben) helyet kapó személyekről, illetve azok belső harcairól, de érdeklődésünk kiterjeszkedik az államterületen működő

intézmények alsóbb szintű intézményeire, azaz az intézményrendszer egészére. (Az új történeti kronológia végre szakítani kíván a magyar történeti összefoglalók azon másfélszáz éves hagyományával, hogy a mindenkori politikai elit szűk – elsősorban kormányzati – csoportjaira irányítja az olvasók figyelmét.) Mi most hasznosítani kívánjuk az *alsóbb szintű intézményeket* (egyházi, földesúri, a napi igazságszolgáltatást, közrendet biztosító intézményeket) jól bemutató tanulmányokat a magyar történeti irodalomból. Ezek a tematikák eddig a nemzeti történeti kronológiákból – mind külföldön, mind itthon – rendre hiányoznak.

A szolgáltató állam Vagyis: az államból nemcsak a hatalmi államot, hanem a *szolgáltató államot* is meg akarjuk mutatni. És bemutatni kívánjuk az adminisztrációt működtető *társadalmi elemeket*, sőt a legfontosabb személyeket is. Az országos politikai hatalomért folyó harcban néhány száz vagy ezer fő vett részt. Az eddigi kronológiák ezekre összpontosítottak. Mi most meg akarjuk mutatni az országos szakigazgatást, termelészervezetet, hitéletet, kultúrát működtető köznapit intézményekben tevékenykedő *társadalmi elemeket* is.

A társadalom alsóbb szintje

RÉSZDISZCIPLÍNÁK EREDMÉNYEINEK SZINTÉZISE

Kronológiánk tehát a részterületekre szétesett történettudomány valamennyi részdiszciplínáját mozgósítani kívánja az élet teljességének bemutatására: igazgatás- és társadalomtörténetet, a politika- és gazdaságtörténetet, a művelődés- és technikatörténetet, a vallás- és természet-történetet.

III.

A KRONOLÓGIA MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

„ESEMÉNY-” ÉS „FOLYAMATTÉNYEK”

A kronológia: időrendbe csoportosított adatok közlése. Minden adata időponthoz kapcsolódik.

A „csúcsok” történelme De milyen történelmi eseményekre, folyamatokra vannak pontos kronológiai adataink? A válasz: azon jelenségekre, amelyek iránt a történettudomány elsősorban érdeklődött az *elmúlt másfél száz évben*, a professzionista történetkutatás korában. Márpedig ez az érdeklődés az *állami és kulturális élet csúcsain zajló eseményekre* irányult. Ezeket immáron jól ismerjük.

Ez a hagyományos érdeklődés és az ebből sarjadó hagyományos adatbázis tükröződik az eddig elkészült kronológiákban is. Az eddigi kronológiák így a „csúcsok” iránt érdeklődtek. Ezt az érdeklődést hajtót-

ta egy szemléleti tényező: az állami-kulturális szervezet kiemelkedő személyei iránti tisztelet és a közrendűek, a tömegesség történelemformáló erejének lebecsülése. De okozója volt ezen egyoldalú érdeklődésnek egyfajta *kényelmesség* is: a csúcson megtörtént események ugyanis könnyen köthetők egy-egy kronológiai adathoz. Itt mindig valamilyen, többnyire napra adathozható akciókról van szó: kormányra lépés, szerződéskötés, találmány, irodalmi mű bemutatása stb. (Ezek az ún. *eseménytények* tehát könnyen köthetők egy-egy kronológiai adathoz.) Amikor mi az állami és társadalmi élet működőképességét, ember és természet mindennapiságát és ezzel a közösségi élet alsó szintjeit akarjuk bemutatni, akkor az e tematikát feldolgozó részkutatásokhoz, helytörténeti tanulmányokhoz kell fordulnunk, mert az „alsó szint” mindig helyi, konkrét eseményekből rekonstruálható. Válogatni kell és az *országosan jellemző eseteket* kiemelni a gazdag helytörténelmi (mikrotörténelmi) irodalomból. Új kutatói-adatfeltárói munkát jelent tehát a kronológiához az új típusú adategyüttes összeállítása. Vagyis tematikai érdeklődésünk szélesedésekor nemcsak az új adatbázist kell építenünk, hanem módszertani nehézségeket is meg kell oldanunk.

Tömegesség az újkorban, a tömegek történelme

Országosan jellemző esetek

A most bemutatni kívánt társadalmi-művelődési-gazdasági folyamatok jobbra nem köthetők egy-egy pillanatnyi akcióhoz. Hogyan beszéljünk tehát a kronológia eszközeivel szegénységről, gazdagságról, társadalmi csoportok kiemelkedéséről, hanyatlásáról, kül- és belkereskedelemtől, a gazdálkodás történelméről stb.? (Kérdés számunkra: ezek az ún. *folyamat tények* – ahogy a nemzetközi módszertani irodalom nevezi a tények ezen típusát – miként köthetők egy-egy kronológiai adathoz?)

Társadalomtörténet és kronológiai adat

„HELYILEG” VAGY „ORSZÁGOSAN” ÉRVÉNYES?

Különös nehézséget okoz a folyamatok *országos kiterjedésének* bemutatása. E folyamatok kibontakozása általában nem köthető egy-egy konkrét időponthoz. Míg a „csúcs” akciói egy-egy eseménnyel jellemezhetők: például a megyék országgyűlési képviselőinek szabályozása (pl. 1608), a legfelsőbb bíróság létrehozása (1953) éppúgy, mint országos művészeti kiállítások nyitása, egy-egy kiemelkedő mű (irodalom, zene stb.) megjelenése, születése. De a „köznapiság” (és a társadalmi-gazdasági folyamatok) nehezen kapcsolható egy-egy naphoz. (A vármegyék napi szerepének megmutatása a helyi igazságszolgáltatásban a 14–15. században éppúgy nem köthető egyetlen naphoz, hónapoz, ahogy a tömeges olvasás-írás-kultúra kibontakozása sem.)

A „köznapiság”

Nehézség az is, hogy a „mindennapiságot” bemutató adatoknak erős a területi szórtsága. Nincsenek sem időponthoz köthető, sem országos előfordulást reprezentáló adatok. (Egyetlen adattípust használunk

Adatok területi szórtsága

eddig: az újkori statisztikai adatszolgáltatást, amely legalább évhez – azaz az adatszolgáltatás évéhez – kötés tesz lehetővé.) Nem is beszélve a szokásrendszerek, a közgondolkodás jellemzéséről. E tematika kiteljesítésénél érkeznek az új kronológia alkotói a legnagyobb szakmai nehézségekhez.

A klasszikus kronológia szabályai Lehet-e a kronológia klasszikus műfaját használni az új tematikai rendhez?

Feltételezésünk, hogy igen. Ennek megvalósítására teszünk most kísérletet.

Feltételezésünk, hogy találunk olyan egyedi eseteket, amelyek évszámhoz, hónaphoz, naphoz köthetően mutatják a folyamatokat, illetve akár a tárgyi eszközök, akár a szokások elterjedését. Ilyenek lehetnek:

- Statisztikák* – A statisztikai adatsorok a 18–20. századból, amelyek az adatfelvétel időpontjában jelennek meg a kronológiában (amelyekkel eddig is éltünk a történeti kronológiában, vö. erre a *Magyar történeti kronológia I–IV.* kötetének új- és legújabb kori fejezeteit).
- Első előfordulás* – Az eszközhasználat vagy szokásrend bemutatásában az „első” előfordulás említése (ekehasználat, házasodási szokások, ünneplés, jellemző helyi igazságtevés, peres eljárások emlékei stb.).
- Források* – A közfelfogást, illetve a cselekvés mozgatórugóit megvilágító korabeli szövegek idézése.

MIKROTÖRTÉNELMI IRODALOM

Helytörténet Mindehhez természetesen az elmúlt másfél évszázad gazdag hazai mikrotörténeti irodalmának újratanulmányozása szükséges. Elsősorban az 1860-as évektől mindig is erős magyar adatfeltáró mikrotörténet (helytörténet, esettanulmány) irodalmi hagyatékának számbavétele. (Többek között a Történelmi Tár, a Tagányi Károly, Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, Szabó István, Engel Pál, Szakály Ferenc nevével jelezhető történetírói irányzatok.) Ők hol a „helytörténelem”, hol az „esettanulmány” műfajában jelenítették meg egy-egy korszak társadalmi, művelődéstörténelmi mikrofolyamatait, mindig konkrét eseményanyaghoz kapcsolva azokat. Tehát nem a most divatos ködös általánosítások, hanem nagyon is időponthoz, helyhez, sőt személyekhez kötődő szinten, azaz a történeti kronológiában hasznosítható módon.

IV. A SZÓCIKKEK TARTALMA

- Mit tartalmazzon a kronológia szócikke? *Dátum, hely, akció*
1. Dátum, hely.
 2. Mi történt (akció).
 3. Az időponthoz és helyhez köthető esemény leírása, esetleg a döntés-megállapodás tartalmi ismertetése.
 4. Az akció korabeli indoklása, ennek idézése (a korfelfogás jellemzése).
 5. Híradás korabeli – a kronológia írója által jellemzőnek tartott – szokásokról (gazdálkodás, házasodás, szolgáltatás stb.).

V. KIEGÉSZÍTŐ ADATSOROK

- A kronológia a főszöveg mellett több *térképvázlatot* és *ábrát* tartalmaz. Ezek tartalmi kiegészítői a szócikkeknek, segítenek az eseményeket, folyamatokat tér- és időbeli kiterjedésükben megjeleníteni. *Térképvázlat, ábrák*
- a) *Térképvázlatok*: a társadalom, gazdaság, államközi, hadiesemények, természettörténeti, valamint a művelődési, hitéleti, demográfiai, etnikai tömegfolyamatok ábrázolása bemutatásához.
 - b) *Táblázatok, ábrák, grafikonok*: a társadalmi hierarchiáról, intézmények működéséről, üzemszervezetről, az újabb korban a gazdálkodás, a technika jellemzéséről. Ezek között is külön jelentőséget kaphatnak az egy-egy évhez sorolt statisztikai adatokat „hosszú idősorba” szerkesztő táblázatok. *Társadalmi hierarchia, üzemszervezés*

VI. OKADATOLT TÖRTÉNELEMÁBRÁZOLÁS: KÖNYVBEN, INTERNETEN

A kronológiát könyvalakban jelentetjük meg. A kronológia része annak a történettudományos adatbázis-építésnek, amelyet az MTA Történettudományi Intézete és a História Szerkesztősége 1992-ben megindított, amelynek eredményei a *Történeti atlasz*, a História Könyvtár sorozatban megjelent *Kronológiák, adattárak* kötetei és a most induló forráskiadási program. *Könyv formában*

A könyvvel egy időben hozzáférhetővé tesszük a kronológiát az interneten is. Vagyis: az új történeti kronológiát egy végtelenül fejleszt- *Interneten*

hető digitális adattárnak tekintjük. A História Szerkesztősége és az MTA Történettudományi Intézete évente tölti fel a kronológiát az interneten új adatokkal, és végez azon korrekciókat.

„Végtelen”
kronológia

A történeti kronológia mindenki kronológiája. Mindenki hozzáférhet, „letöltheti”, otthon bővítheti a saját kutatási eredményeivel, amelyeket a szerkesztőség évről évre folyamatosan felvehet az adatbázisba.

Ha valaki minősíteni kívánja azután elődeink tevékenységét, akkor a kronológiában közölt adatbázison ezt a minősítést – az egyetemes összehasonlítást vagy a korábbi eredményekhez való viszonyítást: előre lépést vagy hanyatlást – megteheti. A történeti kronológia valóban szeretné a köznapi történetfelfogást okadatolttá és napi gondolkodásunkat tárgyszerűvé tenni.

Megjelent: História, 2003/10. Melléklet